

Dimenzie jazykovej inakosti v Slovenskom Komlóši

v zrkadle sociolingvistických výskumov

Tünde Tušková - Alžbeta Uhrinová

O projekte

Sociolingvistické výskumy v Slovenskom Komlóši boli realizované v rámci spoločného výskumného programu Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied¹ a Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v rokoch 2002–2003, a po uplynutí takmer 20 rokov, v rokoch 2022 – 2023 a v r. 2025, kedy sme uskutočnili výskum na sondovanie zmien. Názov projektov bol *Dimenzie jazykovej inakosti: Možnosti zachovania menšinových jazykov* (NKFP 5/126/2001) a *Viacjazyčnosť v Maďarsku – Komparatívne výskumy o šiestich národnostiach* (MEC_K 141233). Zameriavali sa na používanie jazyka, formy výmeny kódov a zachovania jazyka, na otázky dvojazyčnosti, jazykového postoja, stereotypov. Odbornými vedúcimi projektu boli Csilla Bartha a Anna Borbély. Ony vypracovali výskumný plán, a zostavili aj sociolingvistický dotazník v maďarskom jazyku, ktorý pozostával zo 142 otázok. Do slovenčiny ho preložila – lebo výskum prebiehal v slovenskom jazyku – Mária Žiláková. Stratifikácia 70-člennej vzorky bola tiež vypracovaná podľa koncepcie vedúcich projektu. Účastníci výskumu boli vybraní podľa veku (skupiny 20 – 40, 41 – 60 a 61 – 80 ročných), pohlavia (pomer 50 – 50 %) a troch úrovní vzdelania (Bartha – Borbély 2006, Bartha 2024). Okrem Slovákov sa do výskumu zapojili aj Nemci, Rumuni, Cigáni, vlastne ich tzv. lovárska skupina (Lovári) a beáška (Beás), Srbi a Chorváti.

Za miesto výskumu sme si zvolili Slovenský Komlós (lokalita v Békešskej župe v Maďarsku), nakoľko sme sa usilovali o skúmanie takej obce, ktorá neskôr môže poslúžiť ako príklad pre Slovákov žijúcich v Maďarsku. S potešením sme zistili, že táto naša predbežná predstava sa potvrdila: v meste sme pozorovali mnoho postupov a komunitných iniciatív, ktoré môžu byť vzorom aj pre iné národnosti. Členmi výskumného tímu boli v prvej etape bádania Sándor János Tóth, Tünde Tušková, Alžbeta Uhrinová a Mária Žiláková, v druhej etape T. Tušková a A.Uhrinová.

Cieľom projektu *Dimenzie jazykovej inakosti: Možnosti zachovania menšinových jazykov* bolo teda realizovať základné výskumy v spoločnostiach národnosti:

A. o výmene jazykov a o formách zachovania menšinových jazykov,

¹ Názov neskôr: Jazykovedné výskumné centrum HUN-REN, v súčasnosti patrí k univerzite ELTE.

B. o spoločenských stykoch, dvojjazyčnosti, jazykových postojoch medzi menšinami a väčšinou a o stereotýpoch.

Hlavným cieľom výskumného programu bolo odpovedať na otázky:

- Dajú sa vytvoriť všeobecne platné modely na procesy výmeny jazyka?
- Sú všeobecné kritériá, podľa ktorých sa dá predpokladať, že daný menšinový jazyk sa zachová, alebo zanikne a prenechá svoje miesto väčšinovému jazyku?
- Aké podobné a odlišné črty sú charakteristické pre jazykovú a spoločenskú situáciu jednotlivých národností v Maďarsku?

Výsledky celoštátneho – aj slovenského, komlóšskeho-výskumu sú publikované v zborníku *Többsnyelvűség Magyarországon. Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről* [Viacjazyčnosť v Maďarsku: Sociolingvistické výskumy o národnostiach], (Borbély – Bartha, 2024, Tuska – Uhrin, 2024).

O pvej etape výskumu vyšlo viac štúdií v maďarskom, slovenskom, ale aj v nemeckom a rumunskom jazyku. (Např. Tóth – Tušková – Uhrinová – Žiláková, 2005a, Tóth – Tuska – Uhrin – Zsilák, 2005b).

Z výsledkov výskumu

Na základe dotazníkového prieskumu a interview o používaní jazyka, ako aj skúseností z terénnej práce, získaných metódou zúčastneného pozorovania a analýzou dokumentov, môžeme skonštatovať, že slovenská komunita v Slovenskom Komlóši – zhodne s našou predbežnou hypotézou – sa nachádza nemenne v strede, v medzifáze dvojjazyčnosti. Popri postupnej výmene jazyka sme však v tejto slovenskej komunite mohli vidieť aj určité špecifické príznaky výmeny jazyka smerujúcej zhora nadol, ako aj celý rad čoraz častejších a vedomejších opatrení, ktoré sa v súčasnosti vykonávajú v záujme zachovania slovenského jazyka.

Aj vo svetle nových výskumných výsledkov bolo badateľné, že maďarský jazyk je určujúci, dominantný, na všetkých úrovniach komunikácie. Pre slovenčinu je príznačná úloha druhého jazyka, a aj to v odlišnej miere a kvalite v jednotlivých sférach používania jazyka.

Pre stav komlóšskej slovenčiny je príznačný protichodný dvojsmerný pohyb, súčasný vývoj a regresia. Tento stav dvojjazyčnosti, táto jazyková situácia takisto potvrdzuje, že: Síce výmena jazyka a zachovávanie jazyka sú procesy s protichodným smerovaním, zato v živote jednotlivých komunit sú prítomné súčasne, aj keď v rozličnej miere. Potlačenie slovenčiny do úzadia možno sledovať v Slovenskom Komlóši v súkromnej sfére. Avšak v cirkevnom živote

sa šíri opäť, kým vo vysokej kultúre sa šíri v čoraz rozsiahlejšom kruhu, objavuje sa opäť v nových oblastiach, akými sú médiá, kultúra, národnostná samospráva a verejný život. Je však potrebné poznamenať, že táto jazyková prax je občas formálna, má symbolickú hodnotu.

V rámci výskumu, ktorý môžeme nazvať retrospektívnym, sa potvrdilo, že funkčné rozvrstvenie a prevrstvovanie slovenčiny sa v jednom a tom istom období postupne rozširuje aj zužuje. Na základe výsledkov výskumu môžeme hovoriť jednak o funkčnom vývoji komlóšskeho slovenského jazyka, vyššej úrovni jej znalosti, rozšírení jej používania v rôznych doménach používania jazyka. Na druhej strane ho charakterizuje taká dynamika dvojjazyčnosti, pre ktorú sú príznačné kompetencie v materinskom jazyku klesajúce z generácie na generáciu, a v obrátenom pomere rastúce kompetencie vo väčšinovom jazyku.

V Slovenskom Komlóši je pre Slovákov zabezpečená miestna spoločenská podpora. V pôvodne slovenskej obci sa tu žijúcim Slovákom podarilo až do súčasnosti zachovať svoj vplyv vo verejnom i politickom živote mesta. Národnostné sociokultúrne normy sú viditeľné, známe aj v kruhu väčšinového maďarského obyvateľstva, ktoré ich nielen akceptovalo, ale vo viacerých prípadoch si aj obľúbilo. Náš výskumný tím sa mohol presvedčiť o prirodzenom, paralelnom spoložití dvoch kultúr a jazykov.

Za najdôležitejší faktor z hľadiska zachovania jazyka považujú opýtaní školstvo. Osvojenie si slovenského jazyka a slovenskej kultúry očakávajú od školy, nakoľko prevažná väčšina rodín dnes už nie je schopná odovzdať svojim deťom, preniesť na nich jazykové a kultúrne dedičstvo svojich predkov, alebo to dokáže iba čiastočne. Škola, školská sieť sa stali faktorom, ktorý rozhodujúcim spôsobom a v rozhodujúcej miere určuje prítomnosť a budúcnosť Slovákov, stali sa ich hlavným determinantom. Žiak s národnostným pôvodom tu dostane popri vedomostiach aj vzory správania, ktoré ovplyvnia aj jeho dospelý život, a vzor, ako sa stavať ku kultúre a jazyku svojej vlastnej národnosti. V Slovenskom Komlóši prevádzkujú slovenskú národnostnú materskú školu, slovenské zamestnania sú aj v cirkevnej materskej škole, a je tu slovensko-maďarská dvojjazyčná škola. Záujem o školu a jej služby ukazuje nárast prestíže slovenčiny a slovenskej kultúry v meste.

Inštitúcie, organizácie, kultúrne súbory nachádzajúce sa v obci posilňujú vplyv školy a slúžia zachovaniu slovenského jazyka a slovenskej kultúry, sú teda ďalšími dôležitými faktormi zachovania jazyka. Je potešujúce, že v uplynulom období sa rozšíril počet umeleckých telies a kultúrnych inštitúcií zachovávajúcich slovenské tradície a kultúru.

Z hľadiska evanjelických Slovákov má veľký význam, že mesto má stáleho slovenského farára a opäť sú bohoslužby v slovenčine týždenne. Budujú sa cirkevné a ekonomické vzťahy so Slovenskom.

Popri právnych predpisoch, školského systému a cirkvi majú určujúci význam aj hore uvedené národnostné inštitúcie, organizácie. Pozitívny, podporný prístup slovenských rodín je aj v súčasnosti základnou podmienkou zachovania jazyka a kultúry národnosti. Proces výmeny jazyka môžu vo veľkej miere spomaliť/spomaľujú rozmanité odborné, príbuzenské a priateľské vzťahy, vybudované s inými slovenskými obcami v Maďarsku a so Slovenskom, ako aj so susednými zahraničnými obcami.

Ambivalentný slovenský jazykový vývoj v Slovenskom Komlóši, podobný celoštátnym tendenciám, dokazuje, že rozvoj používania národnostných jazykov a tým aj zachovanie národnostných jazykov možno napomáhať priaznivými politickými rozhodnutiami domovskej a materskej krajiny, prostredím ústretovým k národnostiam a aktivitami zainteresovaných. Paralelne s tým, ako rastie počet jeho spoločenských funkcií a úloh, jazyk sa ďalej rozvrstvuje, a podľa nových funkcií vznikajú nové vrstvy jazyka. Takou novou oblasťou je v Slovenskom Komlóši atraktívne rozšírenie vizuálneho používania slovenčiny, čo zvyšuje prestíž slovenského jazyka a slovenskej národnosti.

V súčasnosti pripravujeme knihu s názvom *Slováci a slovenský jazyk v Maďarsku. Prípadová štúdia o Slovenskom Komlóši – Szlovákok és a szlovák nyelv Magyarországon. Esettanulmány Tótkomlósról*, ktorá bude prezentovať v slovenskom a maďarskom jazyku podrobné a v roku 2025 aktualizované výsledky spoločného výskumného programu.

Literatúra

BARTHA, Csilla 2024. Egy országos többnyelvűségi összehasonlító vizsgálat elméleti és kutatómódszertani alapjai. In: Borbély Anna – Bartha Csilla (red.) *Többnyelvűség Magyarországon. Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről*. Budapest: HUN–REN Nyelvtudományi Kutatóközpont s. 11 – 53.

BARTHA, Csilla – BORBÉLY, Anna 2006. Dimensions of linguistic otherness: prospects of minority language maintenance in Hungary. In: *Language Policy*, Vol. 5, No. 3. (September 2006), s. 337 – 365.

BORBÉLY, Anna – BARTHA, Csilla (red.) 2024. *Többnyelvűség Magyarországon. Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről*. Budapest: HUN–REN Nyelvtudományi Kutatóközpont 419 s.

TÓTH, Alexander Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ, Mária 2005a. Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (ed) *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. Békešská Čaba: VÚSM s. 240 – 324.

TÓTH, Sándor – TUSKA, Tünde – UHRIN, Erzsébet – ZSILÁK, Mária 2005b. Sprachtausch und Spracherhalt bei den ungarländischen Slowaken von Tótkomlós. In: *Studia Slavica Hung.* 50/3 – 4. Budapest: Akadémiai Kiadó s. 235 – 266.

TUSKA, Tünde – UHRIN, Erzsébet 2024. Szlovák nemzetiség. Nyelvek ismerete, kétnyelvűség, attitűdök és nyelvi tájkép. In: Borbély Anna – Bartha Csilla (red.) *Többsnyelvűség Magyarországon. Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről.* Budapest: HUN–REN Nyelvtudományi Kutatóközpont s. 283 – 342.